

Het verlorene lichaam

Een kleine theologie van de sport

in: Voorlopig, 22 juni 1996, 2 – 4.

door Frits de Lange

De Olympische Spelen zijn, theologisch gesproken, natuurlijk meer dan sport alleen. Zij zijn een vorm van heidendom. Maar er zijn kwalijker vormen van afgoderij te bedenken. En het christendom kan er ook nog wel wat van leren. Eens in de vier jaar lukt het de Olympische cultus namelijk wel, wat vele kerken elke zondag tevergeefs proberen: hij bespeelt virtuoos de snaren van de universele bestaanservaring. Hij belichaamt de dromen en frustraties, de angsten en de euforieën van honderden miljoenen mensen over de hele wereld. Wie naar de beeldbuis kijkt - het huisaltaar van de Olympische religie - , wordt deelgenoot van een sacraal drama, met alle rituelen en mythen van dien.

De sportzenders laten de wereld die de meeste kijkers uit eigen ervaring kennen (een wereld van competitie en prestatiedruk) en de wereld die zij zich graag wensen (gelijke kansen bij de start, een faire strijd en de euforie van de overwinning als zij hebben gezegevierd) naadloos in elkaar versmelten. Daarop berust het succes van de sportreligie: zij verenigt de werkelijke en de ideale wereld, de tragische bestaanservaring en de seculiere heilsverwachting, in één wereldomvattend, meeslepend schouwspel. De Spelen troosten ons met de illusie dat uiteindelijk de besten kunnen winnen; dat prestatiedrang en teamgeest elkaar niet uitsluiten maar veronderstellen; dat er rivaliteit zonder afgunst mogelijk is; dat iedereen tenslotte, behalve talent en doorzettingsvermogen, ook een kleine portie geluk nodig heeft. Een seculiere mensheidsreligie waarbij god en aanbidder uiteindelijk dezelfde geworden zijn. Zonder al te grote heilsverwachting, of het moesten de sneuvelende records zijn die erop wijzen dat er toch vooruitgang in de geschiedenis mogelijk is.

Sport omschrijf ik hier als een sociale praktijk waarbij het lichaam van de deelnemers tot inzet gemaakt wordt van een competitief spel. Het is een sociale praktijk: zelfs wie in zijn eentje sport, doet dat altijd voor een denkbeeldig publiek tegen een denkbeeldige tegenstander (misschien wel zichzelf). Het lichaam speelt een hoofdrol, ook bij een *denksport* als schaken. Sport is vervolgens competitief, het gaat om winnen en verliezen. Dat onderscheidt sport van bijvoorbeeld dansen of vrijen. En tenslotte - wellicht het belangrijkste kenmerk van sport - : het is spel. Spel is een

belangeloze activiteit die alleen omwille van het beoefenen zelf waarde heeft.

Wie echter zo sport definieert, moet zich in Atlanta en Wembley in den vreemde wanen. Voor wie sport allereerst met spel associeert, heeft de hedendaagse topsport immers weinig meer te bieden. De belangeloze belangstelling, het doellose doel waarmee de *homo ludens* zijn spel speelt is in de belangenstrijd van sponsors om reclame en t.-v.-rechten bijna geheel gesmoord. Ook in het Olympische spel gaat het om de knikkers. Sport en kapitaal zijn inmiddels onlosmakelijk met elkaar verstrengeld. Dat is wederzijds: niet alleen is sport inzet van commerciële miljoenenbelangen, maar omgekeerd verschaft de sport op haar beurt ook een fatsoenlijk gezicht aan het kapitalisme. Het verzoent de harde, darwinistische wet van eten of gegeten worden in de economie met de egalitaire idealen van de democratische cultuur. `De sport lijkt op een soort incarnatie van de democratie=, sprak baron Pierre de Coubertin in 1914. `Want zij is bij uitstek de leerschool waar zich de onderlinge hulp en de concurrentie, de twee pijlers van de democratische samenleving, aan elkaar paren.= Gelijke kansen in een faire strijd: de suggestie dat onze maatschappelijke mogelijkheden in principe even gelijk zijn als de startblokken van de topatleten verzoent ons met de dagelijkse *struggle for life*. Het bedrijfsleven als topsport en de manager als atleet; het beeld klinkt tenminste een stuk vriendelijker dan dat van de oorlog van allen tegen allen.

Aan werkelijke sport lijkt er zo alleen nog te worden gedaan in de 2e klasse B van het zaterdagse amateurvoetbal. Daar wordt tenminste nog *gespeeld*. Ook met lichamelijkheid heeft topsport in onze cultuur in het algemeen weinig meer te maken. Sport is - behalve voor de paar gladiatoren in de ring, die het lichaam als hun kapitaal exploiteren - een passief schouwspel geworden voor de chips- en bierverslindende *happy consumer*. De werkelijke goden bij de atletische strijd zijn en blijven ook nu nog - net als in het oude Griekenland - de toeschouwers: zij zitten nu echter niet meer op de Olympus, maar hangen op de bank voor de buis. Het zijn de sportievelingen van nu, maar enige dat bij hen beweegt zijn de oogleden en de slokdarmen. Al nemen deze t.v.-kijkers straks na twee doorwaakte weken dikbuikig, kortademig, met hoge bloeddruk en met een gevaarlijk cholesterolgehalte afscheid van Atlanta - toch hebben zij voor hun gevoel aan sport gedaan. En hebben ze geen gelijk? Sport is in onze cultuur immers geen activiteit die je moet doen, maar een symbool waaraan je moet participeren, een sacrament dat heilzaam is omdat anderen er plaatsvervangend voor lijden.

Een theologie van de sport begint dus met cultuurkritiek. Zo was het vroeger ook. Het christelijke verzet tegen de Olympische Spelen (ze werden vanaf 776 voor Chr. gespeeld, maar in 394 na Chr. door keizer

Theodosius verboden; pas in 1896 werden ze door Pierre de Coubertin voor het eerst weer georganiseerd) werd niet in eerste instantie gemotiveerd door de vermeende lichaamsvijandigheid van het christendom, maar door zorg om de handhaving van het 1e gebod ('Geen andere goden...=) en het 5e gebod ('Gij zult niet doden...=). De Spelen werden ter ere van de Olympische goden gehouden en menig gevecht in de gladiatorenring had een dodelijke afloop.

Ik denk dat sport nog steeds aan dit religieus-ethische criterium gemeten kan worden. In de eerste plaats: sport is alleen maar sport als ze primair niet meer dan sport wil zijn. Anders wordt zij afgoderij. Dus sport mag geen voorzetting zijn van de religie, de economie of de politiek met andere middelen, maar is een spel met het intrinsieke, belangeloze belang van het gespeelde spel zelf. Als daarbij teveel op het spel staat, is het geen spel meer. Het spel moet zichzelf weten te relativiseren, anders wordt het een complete levensbeschouwing, met alle absolutistische trekken van dien. Wie niet na afloop kan zeggen: 'Het was maar een spelletje=', heeft niet aan sport gedaan. In de tweede plaats kunnen we van het vroeg-christelijke verzet tegen de Olympische religie leren dat sport alleen sport is, als ze daarbij niemand opzettelijk schade toebrengt. Kooivechten kan dus niet, boksen is een randgeval. Natuurlijk moeten we over de gevoelens die op het sportveld bovenkomen niet al te rozig doen. Bij sport horen allerlei sportieve deugden als team-geest, eerlijkheid, incasseringsvermogen, moed. Maar sport is ook een manier om gevoelens van agressie, wraak en vergelding te kanaliseren en te sublimeren. In een goede sport gebeurt dat geweld geweldloos. Dat is een gelukkig maatschappelijk neven-effect van het spel: het verzacht de zeden. Om een spel te kunnen winnen, heb je soms *killer=s instinct* nodig. Maar wie dat in een sport kwijt kan, is er op straat van verlost. En wie maar lang genoeg zegt: 'voetbal is oorlog=', zorgt er op den duur misschien ook voor dat de oorlog wat meer voetbaltrekjes krijgt. Echte sport reduceert hoe dan ook het geweld.

Een theologie van de sport kan echter niet bij kritiek blijven staan, maar zal zich ook positief moeten ontvouwen. Ik denk dat zo'n theologie het beste in zal kunnen zetten bij de schepping. Ik omschreef sport als een sociale praktijk waarbij het lichaam van de deelnemers tot inzet gemaakt wordt van een competitief spel. Wie aan sport doet, speelt dus. En wie theologisch gesproken speelt, *viert* de schepping. Wie iets te vieren heeft treedt even buiten de druk van de tijd en het gewone leven en celebreert het bestaan zoals het is. Er hoeft even niets. Dat moet wel kunnen. Die luxe kan men zich alleen veroorloven als de druk ook werkelijk van de ketel kan. Vandaar dat in de bijbel, ondanks zijn positieve waardering van lichamelijkeheid, zo weinig gesport wordt. Veel meer dan de terloopse vermelding van de hardloper Asaël, 'snelvoetig als een gazel in het veld' (2 Sam. 2:18). Men wist wel van renpaarden (1 Kon. 4: 28) en wedlopen (Jer. 12:5), maar dat was dan ook alles. Het volk Israël had teveel sores aan zijn

hoofd, om zorgeloos aan het lichaam te kunnen denken. In het Nieuwe Testament is de hellenistische wedloop, compleet met toeschouwers (een `wolk van getuigen=) en erekrans wel bekend, maar dan alleen als beeld (bv. In Hebr. 12). Terwijl omgekeerd de lichaamscultuur van de Griekse *leisure class*, die vandaag het universele model voor sport geworden is, bedacht is door filosofen die het lichaam soms als `kerker van de ziel=(Plato) beschouwden! Maar zij hadden ook niets aan hun hoofd.

Ook al kwam het er in Israël nauwelijks van: doel van de schepping is en blijft in de bijbel de sabbat, de utopie van het eindeloze spel van het genieten. Dat betekent voor het lichaam ook dat het zich niet alleen hoeft te laten afbeulen, maar dat het ook van zichzelf en dat van anderen mag genieten. De sport is één manier om van lichamelijkeheid te genieten. Anders dan in de seks of de dans is de lichamelijkeheid hier echter *publiek* en *competitief*. Het lichaam - en wat het presteren kan - heeft ook hier waarde op zichzelf. Wie voetbalt, tennist of fietst gebruikt zijn lichaam anders dan een timmerman zijn hamer. Het gebruik van het lichaam in de sport deelt in het spelkarakter van het spel: het bezit een belangeloze waarde, een doelloos doel. Het is mooi meegenomen dat sporten (soms) gezond blijken te zijn; maar essentieel voor het sportkarakter ervan is het niet. Wie zich al joggend afbeult alleen voor zijn conditie, sport niet. Wie zijn zoontje op judo stuurt om hem voor de maatschappij te harden, stuurt hem op een cursus zelfverdediging maar niet op judo. Het lichaam is meer dan een instrument; het is een stukje schepping dat er mag wezen. Laat het er dus maar zijn, en laat het daarbij zich maar ontplooien en in speelse wedijver zijn beste beentje voorzetten.

Het publieke karakter van de performance verleent aan de sport ondertussen een welhaast liturgisch karakter. Die religieuze wijding mag het ook best hebben. Het is wel wat anders dan de sacraliteit die de Olympische religie aan de topsport verleent, ook al heeft het er soms wat van. Er wordt immers geen stukje schepping vergoddelijkt, maar omgekeerd, de Schepper wordt in het genieten geëerd.

Een christelijke verhaal over lichaam en spel kan echter niet bij de schepping blijven staan. Of beter: het moet altijd dynamisch, in meerdere woorden, over schepping spreken. Bijvoorbeeld met behulp van die klassieke trits schepping - val - verlossing. Want niet alleen de kracht en competitiviteit, ook de zwakheid en kwetsbaarheid van het lichaam, niet alleen zijn vitaliteit, ook zijn blinde passie en machtswellust, zijn ziekte, verval en dood melden zich aan het woord. Zij moeten een duidelijke plaats in het religieuze verhaal krijgen om daar niet later onderhuids te gaan spoken. Het lichaam is niet enkel lust, maar even vaak een last. Het moet niet alleen worden gevierd, maar ook worden verlost. En, in het uiterste, moeten we soms van het lichaam zelf worden verlost omdat het oud is en vervallen, of ziek en ontluisterd. In het verhaal van de levenspraktijk van Jezus krijgt deze elementaire bestaanservaring met het kwetsbare lichaam een plaats. Even wezenlijk voor Jezus= betekenis als z=n vertellingen zijn

ook z=n genezingen en maaltijden. Zijn heling van geschonden lichamen, zijn open tafelgemeenschap met de uitgestotenen - dat zijn de sociale praktijken waar hij zijn bestaan aan gaf. Heel lichamenlijk allemaal, maar dan wel wat anders dan in de atletiek. Dat komt omdat bij Jezus niet de lichamenlijkheid als zodanig wordt gevierd. Bij hem gaat het om de glorie van het *verloste* lichaam. Niet de kracht maar de fragiliteit ervan zet in het evangelie de toon. En het geweld waarmee het breekbare lichaam - dat van Jezus zelf - tenslotte wordt geknakt.

Jezus wordt later als de vleesgeworden God zelf, de geïncarneerde Christus, aanbeden. Hij is, zegt de christelijke traditie, als de Opgestane Heer zelf het verlost lichaam van de schepping. In de eucharistie worden mensen deelgenoot aan dat lichaam, het Lichaam van God. `Dit is mijn lichaam, neemt, eet en gedenkt ...= Een metafoor natuurlijk, maar wat voor één. Het christendom is daarmee welhaast de meest lichamenlijke religie geworden die er bestaat. Een religie echter, waarin de val en de verlossing van het lichaam meestal meer centraal staan dan het blote, vitale feit van zijn schepping. Dat is niet zo vreemd. Vanuit het gezichtspunt van de sport alleen is het misschien wel wat eenzijdig. De sport wil in het centrum van de schepping staan en niet aan de rand, en daarin heeft zij - als sport - gelijk. Maar dat is nu eenmaal niet het enige perspectief van waaruit het leven moet worden beschouwd.